

การพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยว

กรณีศึกษา : อุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและหมู่เกาะพีพี จังหวัดกระบี่

มนินธ์ กิตติธรรกุล¹

ประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์ทางพืชพันธุ์อาหารและมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ศาสนาและเชื้อชาติ รวมไปถึงยังมีความหลากหลายทางด้านสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งทางภาครัฐและเอกชนต่างให้ความสำคัญและให้การส่งเสริมต่อการท่องเที่ยวภายในประเทศอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกันที่ทางอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราหมู่เกาะพีพีได้มีการพัฒนาการบริการด้านการท่องเที่ยวเพื่อที่จะรองรับปริมาณของนักท่องเที่ยวที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นในปัจจุบัน รวมทั้งการสนับสนุนการประกอบธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ให้อยู่ในระดับมาตรฐาน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ซึ่งจากตัวเลขข้อมูลนักท่องเที่ยวต่างชาติชี้ให้เห็นว่าจังหวัดกระบี่และเกาะภูเก็ตมีนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเข้ามาอย่างก้าวกระโดดและเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้เกิดประโยชน์ต่อหน่วยงานรัฐและเอกชนผู้ประกอบการที่พัก ร้านอาหารต่าง ๆ จนกล่าวได้ว่าเป็นเขตที่มีกิจกรรมทางทะเลมากที่สุดเขตอุทยานแห่งชาติของไทย และมีการจัดอันดับด้านการท่องเที่ยวมีความสำคัญเป็นอันดับ 2 รองจากกรุงเทพมหานคร ดังนั้นจากปริมาณนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นย่อมจะมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและความสมบูรณ์ของระบบนิเวศต่าง ๆ ซึ่งทางอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราจึงตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว จึงได้มีการส่งเสริมและรณรงค์ให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่ไม่ส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพ ได้แก่ สภาพทรัพยากรปะการัง ปลา และสัตว์น้ำอื่นๆ ฯลฯ ตลอดจนการทำข้อตกลงในการใช้ประโยชน์ด้านการท่องเที่ยวจากทรัพยากรทางทะเล แก่ผู้ประกอบการและประชาชนในชุมชนให้รู้ถึงสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นกับแหล่งที่ท่องเที่ยวสาเหตุของปัญหามาจากหลายๆ ปัจจัย ตั้งแต่บริเวณชายฝั่ง อาทิเช่น การปล่อยของเสียหรือน้ำทิ้งลงแหล่งน้ำ การจับปลาสวยงามมาบริโภค การทิ้งสมอเรือทำลายแนวปะการัง ปัญหาขยะ

¹ นักศึกษาปริญญาโท รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเพื่อการจัดการท้องถิ่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง (2560)
หมายเหตุ : คำสำคัญ (Key Words) ได้แก่ (1) การพัฒนา (2) สภาพแวดล้อม (3) การท่องเที่ยว (4) อุทยานแห่งชาติ

จากการท่องเที่ยว การทำลายทรัพยากรธรรมชาติจากความไม่ตั้งใจของนักท่องเที่ยว หรือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมจากเรือท่องเที่ยว เป็นต้น ด้วยเหตุนี้อุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งผู้ประกอบการ ร้านค้าและประชาชนจะต้องร่วมกันกำหนดมาตรการเพื่อที่จะช่วยให้การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความอุดมสมบูรณ์ยั่งยืน

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อมของอุทยานหาดนพรัตน์ธาราหมู่เกาะพีพี จังหวัดกระบี่
2. เพื่อศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาสภาพแวดล้อมของอุทยานหาดนพรัตน์ธาราหมู่เกาะพีพี จังหวัดกระบี่
3. เพื่อศึกษาถึงการบริหารจัดการในการพัฒนาสภาพแวดล้อมของอุทยานหาดนพรัตน์ธาราหมู่เกาะพีพี จังหวัดกระบี่

โดยการศึกษาครั้งนี้มีกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา คือ พนักงานภายในอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและเกาะพีพี รวมถึงผู้นำชุมชนภายในพื้นที่ที่ทำการศึกษ จำนวน 5 คน เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์ความคิดเห็นในการพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ

แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

ทฤษฎีที่ใช้เป็นฐานความคิดในการวิจัยครั้งนี้ ได้ใช้หลักการและแนวความคิดของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ตลอดถึงหลักการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทฤษฎีการจูงใจและแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน ประกอบด้วย

- 1) หลักการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการจัดการที่มีความจำเป็นอย่างเร่งด่วน ซึ่งเราทุกคนต้องช่วยกันศึกษาหาความรู้ วิธีการนำมาใช้ปฏิบัติ เพราะการจัดการที่ไม่ดีพอโดยเฉพาะการจัดการสิ่งแวดล้อมจะก่อให้เกิดปัญหาและผลเสียหายต่างๆ ติดตามมาอย่างมากมาย การจัดการสิ่งแวดล้อม มีสาระสำคัญ ดังนี้ การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ตอบสนองความต้องการ

ของมนุษย์ การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ต้องมีการวางแผนการใช้ที่ดี และเหมาะสม การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ต้องมีผลกระทบต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมน้อยที่สุด การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ต้องยึดหลักการอนุรักษ์เสมอ 2) แนวทางการจัดการ และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การบูรณะฟื้นฟู เป็นการฟื้นฟูสภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมหรือถูกทำลาย ให้มีสภาพเหมือนเดิมหรือใกล้เคียงมากที่สุด เช่น การปลูกป่าเพื่อบูรณะป่าเสื่อมโทรม การถนอมรักษา เป็นการอนุรักษ์ทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ เพื่อให้มีการใช้ที่ยาวนาน เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ และสัตว์ป่า การส่งเสริม โดยการให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการดำเนินชีวิตหรือระบบนิเวศ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกที่ดีในการช่วยกัน ป้องกันและรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ การนำสิ่งอื่นมาใช้แทน เช่น การใช้ ก๊าซแทนน้ำมัน การลดปริมาณของเสีย เช่น การนำสิ่งที่ใช้แล้วมาแปรรูปให้ใช้ได้ อีก และการนำของที่ใช้แล้วมาใช้ อีก 3) แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือเชิงนิเวศ จากการประชุม Globe:1990 ณ ประเทศแคนาดาได้ให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ว่า "การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวน รักษาโอกาสต่างๆ ของอนุชนรุ่นหลังด้วยการท่องเที่ยวที่มีความหมายรวมถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทาง เศรษฐกิจสังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทาง วัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย" โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นการท่องเที่ยวที่ดำเนินการ ภายใต้อำนาจจำกัดความสามารถของธรรมชาติ และต้องตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของ ประชากร ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่มีต่อขบวนการท่องเที่ยว อีกทั้งต้องยอมรับ ให้ประชาชนทุกคนได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียม กัน และต้องชี้ นำภายใต้ความปรารถนาของประชาชนท้องถิ่นและชุมชนใน พื้นที่ท่องเที่ยวนั้นๆ (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย, 2539)

ระเบียบการศึกษา

เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้ข้อมูล เอกสารและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Deep Interview) โดยผู้ศึกษาได้ทำการ สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของอุทยานฯ เป็นคำถามเกี่ยวกับการพัฒนาสภาพแวดล้อมจำนวน 5

คน และทำการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและหัวหน้าหน่วยงานหรือองค์กรในการร่วมพัฒนาสภาพแวดล้อม จำนวน 5 คน ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาข้อมูลจากอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและหมู่เกาะพีพีโดยมีผู้ให้ข้อมูลคือเจ้าหน้าที่และพนักงานของอุทยานรวมทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและผู้นำชุมชนภายในพื้นที่ในการพัฒนาสภาพแวดล้อมในด้านต่าง ๆ รวมถึงการลงพื้นที่สังเกตการณ์เพื่อให้ทราบถึงแนวทาง ปัญหาและอุปสรรครวมทั้งผลของการพัฒนา โดยจัดทำขึ้นเป็นเอกสาร แบบสัมภาษณ์เพื่อเก็บรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลและความคิดเห็นรวมถึงผลของการพัฒนาที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจริง ส่วนที่ 1 แนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อมอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและหมู่เกาะพีพีจังหวัดกระบี่ ส่วนที่ 2 ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาสภาพแวดล้อมอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและหมู่เกาะพีพีจังหวัดกระบี่ ส่วนที่ 3 การบริหารจัดการในการพัฒนาสภาพแวดล้อมอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและหมู่เกาะพีพีจังหวัดกระบี่ การดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารแบบสัมภาษณ์และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Deep Interview) จากกลุ่มเป้าหมายที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยการสัมภาษณ์จากเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและหมู่เกาะพีพีจังหวัดกระบี่และผู้นำชุมชนรวมทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายในพื้นที่ การสัมภาษณ์จะมีลักษณะคล้ายแบบสอบถามที่มีคำถามแบบปลายเปิด การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวของอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและหมู่เกาะพีพีจังหวัดกระบี่ เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการตอบประเด็นสัมภาษณ์ (Interview Research) และข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ (Document Research) จะถูกนำมาวิเคราะห์และประมวลผล โดยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในแง่ต่าง ๆ ตามข้อเท็จจริงทั้งในเชิงเหตุและผล ซึ่งการวิเคราะห์จะออกมาในรูปแบบเชิงพรรณานำไปสู่คำตอบในการศึกษา และการสรุปตีความตามหลักวิชาการ ประกอบการเขียนรายงาน เพื่อชี้ให้เห็นถึงรูปแบบในการจัดทำการพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวของอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและเกาะพีพี

สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาวิจัยทำให้ทราบถึงข้อเท็จจริง พบว่า

- แนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวของอุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและเกาะพีพีพื้นที่นั้น จากสภาพของปัญหาที่กำลังขยายพื้นที่มากขึ้น

นั้นทางอุทยานได้ทำการพัฒนาและดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพื่อแก้ไขให้ได้ อย่างรวดเร็วซึ่งได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานส่วนต่าง ๆ เพื่อกำหนดเขต พื้นฟูสภาพแวดล้อมและจัดระเบียบของผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยวและ ให้ความรู้ปลูกฝังจิตสำนึกให้แก่ผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยวและประชาชน ให้ตระหนักถึงความเสียหายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติ

- ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวของอุทยาน แห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราผู้ประกอบการขาดความรับผิดชอบต่อการดำเนิน กิจการนำเที่ยวให้แก่นักท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวมักจะเหยียบหรือยืนบน ก้อนแนวปะการัง การให้อาหารปลาและทิ้งขยะของเสียลงทะเลทำลายแนว ปะการัง ส่งผลเสียต่อระบบนิเวศ รวมทั้งการที่อุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ ธาราและเกาะพีพี มีเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอในการลงพื้นที่ตรวจตราความเรี่ย นร่อยของสถานที่ที่เปิดให้บริการนักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมธรรมชาติ ทำให้เกิด การละเมิดกฎระเบียบข้อบังคับของอุทยานฯ
- การบริหารจัดการในการพัฒนาสภาพแวดล้อมของอุทยานแห่งชาติหาด นพรัตน์ธาราและเกาะพีพี อุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและเกาะพีพีได้มี การกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาสภาพแวดล้อมแบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ ได้แก่ เป้าหมายระยะสั้น จะจัดการปัญหาหลักให้สามารถเห็นผลได้ชัดเจน รวดเร็ว ได้แก่ ปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากร การจัดเก็บเงินรายได้ ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว การใช้กลไกประชารัฐในการร่วมแก้ไขปัญหา ดังกล่าว ระยะกลาง ปรับปรุงระบบการจัดการให้อยู่ในสภาพควบคุมได้ง่าย ระยะยาวเป็นโมเดลที่สามารถนำไปใช้ได้กับพื้นที่อื่นภายนอกได้

อภิปรายผล

ตามแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หลักการบริหารทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม และทฤษฎีการจูงใจจะเป็นแนวทางในการที่จะนำไปพัฒนาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ ซึ่งมีความสอดคล้องกัน ตามที่อุทยานแห่งชาติหาดนพรัตน์ธาราและเกาะพีพีได้ กำหนดแนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อมที่ได้มาจากการลงพื้นที่เพื่อสำรวจปัญหาการ

สูญเสียทรัพยากรธรรมชาติจากการท่องเที่ยว นั้น พบว่า ในปัจจุบันสภาพแวดล้อมของอุทยานมีความเสื่อมโทรมมากหลายพื้นที่เนื่องมาจากการบุกรุกของผู้ประกอบการหรือการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของนักท่องเที่ยว ส่งผลให้เกิดความเสียหายขั้นวิกฤต ดังนั้น การกำหนดแนวทางการพัฒนาของอุทยานแห่งชาติให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมไว้เพื่อการดำรงชีวิตและการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้คงอยู่ได้โดยนำหลักการของการอนุรักษ์ธรรมชาติและการจัดการทรัพยากรมาประยุกต์ใช้เพื่อให้มีความเพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งทางอุทยานฯ ได้ทำการชี้แจงหลักการและทำความเข้าใจปลูกฝังสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชนและนักท่องเที่ยว การกำหนดเขตพื้นที่ในการท่องเที่ยวเพื่อที่จะได้ทำการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม การกำหนดท่าเทียบเรือนำเที่ยว การออกกฎระเบียบข้อปฏิบัติในการเที่ยวชมธรรมชาติ การส่งเสริมกิจกรรมการอนุรักษ์ธรรมชาติระหว่างอุทยานแห่งชาติและผู้ประกอบการและนักท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดเจ้าหน้าที่ที่มีความพร้อมต่อการให้บริการและให้ความช่วยแก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการที่ทางอุทยานแห่งชาติได้กำหนดและบรรลุผลสำเร็จได้โดยการร่วมมือกันจากหลาย ๆ ฝ่ายทั้งภาคประชาชน นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการในพื้นที่และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นช่วยกันอนุรักษ์และมีจิตสำนึกในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการพัฒนาคุณภาพประชาชน โดยสนับสนุนการศึกษาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องตามหลักวิชา ซึ่งสามารถทำได้ทุกระดับอายุ ทั้งในระบบโรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่างๆ และนอกระบบโรงเรียนผ่านสื่อสารมวลชนต่างๆ เพื่อให้ประชาชนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการอนุรักษ์ เกิดความรักความหวงแหน และให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง
2. ควรใช้มาตรการทางสังคมและกฎหมาย เพื่อการจัดตั้งกลุ่ม ชุมชน ชมรม สมาคม เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ตลอดจนการให้ความร่วมมือทั้งทางด้านพลังกาย พลังใจ พลังความคิด ด้วยจิตสำนึกในควมมีคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่มีต่อตัวเรา เช่น กลุ่มชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมของนักเรียน นักศึกษา ในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย มูลนิธิสืบนาคะเสถียร มูลนิธิโลกสีเขียว เป็นต้น

3. ควรที่จะส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ช่วยกันดูแลรักษาให้คงสภาพเดิม ไม่ให้เกิดความเสื่อมโทรม เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตในท้องถิ่นของตน และการประสานงานเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักระหว่างอุทยานแห่งชาติหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับประชาชน ให้มีบทบาทหน้าที่ในการปกป้อง คุ้มครอง ฟื้นฟูการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด

บรรณานุกรม

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พศ. 2542. ราชบัณฑิตยสถาน. นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์
ศดิณา ภารา. (2550 : 18). ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.กรุงเทพมหานคร : อักษร
ราพิพัฒน์ การพิมพ์.

ดร.รชนี เอมพันธ์และสุรเชษฐ์ เชษฐมาส (2539). อุทยานแห่งชาติกับการอนุรักษ์ :
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วินัย วีระวัฒนานนท์ (2540). สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา. กรุงเทพฯ : ธนัชการพิมพ์.
ศ.ดร.เกษม จันทรแก้ว (2525). หลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พศ.2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊ค
พับลิเคชั่นส์.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

สุรเชษฐ์ เชษฐมาสและดร.รชนี เอมพันธ์(2538ข). “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในประเทศไทย.”

<<http://neung.kaengkhui.ac.th/kks52/webm.3521/page2.html>>

เสรี เวชบุษกร(2538). “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์-สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่3
พิษณุโลก.”

http://www.reo3.go.th/016_n.doc

สฤษฎ์ แสงอรัญ. “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือเชิงนิเวศ (Ecotourism).”

<http://www.dnp.go.th/park/sara/tour/eco.htm>